

Intézményes üldözöttmenekítés 1944–1945-ben a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományban

KÁLMÁN PEREGRIN OFM

KÁLMÁN PEREGRIN ferences szerzetes, történész, kegyhelyigazgató; szentkut@ofm.hu

Abstract

Based on extant written records (*Historia Domus* and other written documents), this study explores the activity of monasteries in the Hungarian Franciscan province (named after Saint John of Capistrano) which was directed to the rescuing of persecuted Jews during World War II. Of special interest are for our enquiry the records of trials conducted against the Catholic Church after 1945, because in these – in danger of their lives – members of the order revealed documented evidence of their former activity. From an examination of these historical sources it becomes evident that members of the Hungarian province – led by God’s Servant Rafael Kriszten, parish priest of Margit körút parish, Budapest – rescued various persecuted groups during the time of crisis both in an organised and a spontaneous manner, often putting their own lives at risk.

Keywords: *Rafael Kriszten, Angelo Rotta, organised rescuing of Jews, Saint John of Capistrano Hungarian Franciscan Province, World War II*

Kulcsszavak: *Kriszten Rafael, Angelo Rotta, szervezett zsidómentés, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, második világháború*

BEVEZETÉS

Göncz Árpád 1944 kapcsán életútinterjújában a következőket mondta: „...december legelején feljöttem Budapestre. Pesten bementem az ‘országúti’ ferencesekhez – ez a Margit körúti ferences zárda –, amelyik az ellenállás egyik góca volt.”¹ Másutt pedig: „A pasaréti rendház – s más rendházak is – tele voltak zsidó gyerekekkel... Kevés olyan pince volt Budapesten, ahol ne rejtegettek volna valakit...”² Tanulmányomban ezeknek a mondatoknak háttérére világítok rá, bemutatva, hogy a vonatkozó források alapján a rendtartomány Margit körúti anyaháza, a Főegyházmegyei Hatósággal és a nunciatúrával együttműködve 1944–1945-ben miként terjesztette ki a vidéki kolostorokra is a mentőmunkát.

I. SZELLEMI HÁTTÉR

Rendtartományunknak a nyilas rendszerhez fűződő viszonyát három, külföldön harcedzett személy szellemi hatása befolyásolta. Közöttük az első Schrotty Pál (1886–1960) provinciális, az örmények kiirtásának tanúja, akinek a budapesti nunciatúra is gyakran kérte ki véleményét különböző kérdésekben. Egyes források szerint az akkori törökországi nunciussal, a későbbi Szent XXIII. János pápával is kapcsolatban állt.³ Így nem véletlen, hogy 1940-ben tagja lett a

¹http://www.gonczarpad.hu/goncz_arpad_az_eszmekek_felezesi_ideje (Letöltve: 2015.01.07.)

²http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1217/

³MAJSAI MÓR: *Provinciai mozaikok*, Budapest, 1971, 153–157. Kézirat, Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár (továbbiakban: MFKL).

püspöki konferencia Szent Kereszt Egyesületet támogató védő-bizottságának.⁴ Kapcsolatai révén valószínűleg ő lehetett a menekítések szürkeeminenciása. 1944-ben mellette dolgozott P. Király Kelemen (1893–1978), aki 1934-től magyar lelkész volt Berlinben, és 1946-ban kiadott könyvében, *Hitlerizmus és kereszténység*⁵ címmel összegezte a Birodalomban szerzett tapasztalatait. Isten Szolgája, Kiss Szaléz (1904–1946) pedig prédikációin, lelkigyakorlatain keresztül hirdette azt, amit 1937-ben(!) amerikai tartózkodása⁶ során már egy prédikációjában megfogalmazott: „...a világot és a történelmet irányító Isteni Gondviselés, Szovjet-Oroszország és a nemzeti-szocializmus kettős örülete között új feladatot bíz Magyarországra, azaz, hogy az egész keresztény világot megtanítsa arra, hogy a krisztusi hit és élet erejével legyőzze az istentelenség vörös és fehér örületét”.⁷ Feltehetőleg ők hatottak leginkább a rendtartomány világháború alatti szerepvállalásának alakulásában.

II. A BUDAPEST ORSZÁGÚTI PLÉBÁNIA ÉS A KERÜLET FERENCES KOLOSTORAI

II.1. A Margit körüti kolostor

1940-től Isten Szolgája, Kriszten Rafael (1899–1952) volt a Margit körüti ferences kolostor elöljárója, az egyházközség plébánosa. Gyengének tűnő külseje mögött hatalmas energiákkal rendelkező személyiség rejtett, ami már 1938-ban, az első zsidótörvény életbe lépésekor is megmutatkozott. Ugyanis már ekkor sokan kérték a keresztség szentségében való részesedést, de ezt nem minden esetben a hitbeli meggyőződés, hanem a törvény hatóköre alól való kikerülés szándéka vezette, amit P. Rafael tudomásul vett, hiszen a keresztségnek polgárjogi következményei is voltak. Ezt a helyzetet különösen is ambivalenssé tette az az állapot, hogy miközben az egyházi hatóságok a polgári törvények szigorodásával párhuzamosan, fokozatosan lentebb szállították azokat a feltételeket, amelyek a keresztség szentségének felvételéhez szükségesek voltak,⁸ a hitközségek vezetői a hivatalos papírok kiadásának késleltetésével, akadályozták azokat. Hiszen a tanúsítvány hiánya esetén – amely a nyilvános szándéknyilatkozat-tételt igazolta – az izraelita felekezethez való kijelentkezés jogellenesnek számított, azaz az illető személy a keresztségben való részesedés ellenére, polgárjogilag izraelita vallásúnak számított. Azt a papot pedig, aki e tanúsítvány hiányában keresztelt, büntetőjogi felelősségre lehetett vonni. A ránk maradt források szerint ez a szituáció 1941-től folyamatosan problémát jelentett, amit az állami hatóságok is méltánytalannak mondtak és orvosolni próbáltak. Éppen ezért 1942-ben a m. kir. Közigazgatási Bíróság jogegységi döntést hozott, amely szerint az a személy, aki hivatalos időben, két tanúval, két alkalommal megjelent a rabbi hivatalos helyiségében, de ezek után is késleltetett időpontra nyert behívást, annak igazolását az első bejelentkezési időpontra kellett iktatni.⁹

Rafael atya egyik rokona így emlékszik erre az időszakra: „...mesélte, hogy az üldöztetések miatt tömegével keresztelték a zsidókat, akik azt remélték, hogy így megmenekülhetnek. Azt mondta, nagyon reméli, hogy vannak, lesznek olyanok, akik nem

⁴MÉSZÁROS BALÁZS: *Ferences embermentés a vészkorszakban*, 22. Budapest, kézirat, MFKL.

⁵KIRÁLY KELEMEN: *Hitlerizmus és kereszténység. A németországi evangélikus hitvalló egyház harca a nemzeti szocializmussal*, Egység Útja, Budapest, 1946.

⁶Az amerikai egyház e témában a Szentszékre gyakorolt hatásáról lásd GIACOMO MARTINA SJ: *Il problema ebraico nella storia della chiesa*, Editrice Pontificia Università Gregoriana, Róma, 1996, 129–131.

⁷KISS SZALÉZ: Hol vagy István király, *Amerikai Magyar Népszava*, 1937. augusztus 22., 4–5.

⁸MÉSZÁROS BALÁZS: i. m. 32–33.

⁹Vö. BALOGH GÁBOR: *A küzdő egyház képe 1939–1945 között, a Magyar Szent Kereszt Egyesület példáján*, 2014. Kézirat, MFKL.

csupán formálisan kérték a keresztséget, hanem aszerint fognak élni is.”¹⁰ Saját feljegyzése 1944-ben pedig a következőképpen szól:

„A zsidótörvények, annak bizonytalan rendelkezései, a faj és vallás összekeverése és egyes engedmények zsidók ezreit hozza a plébániánkra. A Duna túlsó oldalán a Bazilika plébániája és a VI. kerületi Terézvárosi Plébánia előtt ezrek állnak, hogy felvételt nyerjenek az Anyaszentegyházba, ahol védelmet remélnék az embertelen rendelkezésekkel szemben. Már kora reggel zsúfolt a folyosó. Pestről is rengetegen jelentkeznek az ottani plébánia elbocsátásával. Egymás után állítjuk be a 350 személyből álló kurzusokat. Úgy szólván, minden atyánknak van egy-két áttérő kurzusa. Irodai munkánk reggel 8-tól este 6-óráig, ebéd nélkül, a szerencsétlenek felvételével telik el.”¹¹

De Slachta Margit (1884–1974)¹² és más, a Szociális Testvérek közösségéhez tartozó szerzetesek is¹³ ide fordultak anyakönyvezési kérelmeikkel, mert miként az egyikőjük írja: „aki jó, azt még több jóra kérik”.

A katolikus hitről izraelita vallásra áttért, majd a törvény miatt visszatérni kívánó G. R. esetében például a következő kérelemmel fordult a Főegyházmegyei Hatósághoz:

„Tekintettel arra, hogy a megkülönböztető jelzés nem viselése miatt most internálták, és a családtagok komoly ígéretet nyertek arra nézve, hogy amennyiben a róm. kat. vallásra visszatér, szabadon bocsátják, [...] a körülményekre való tekintettel vagyok bátor kérni, hogy in foro externo visszavételét soron kívül engedélyezni kegyeskedjék.”¹⁴

P. Rafael ebben a helyzetben a következőképpen értékeli az egyház vezetőinek a szerepét: „A Nunciatúra és a hercegprímás erőfeszítéseket tesznek, hogy minél többet mentesítsenek, és ezzel hatálytalanítsák az embertelen intézkedéseket.”¹⁵

Ennek kapcsán érdemes felhívni a figyelmet Zakar András (1912–1986) érseki titkár egykori interjújára, amelyből megtudhatjuk, hogy Fritz Hermann Michael Bayerlein (1899–1970) ezredes az esztergomi Prímási Palotában telepedett le, ami nagyban leszűkítette a bíboros mozgásterét.¹⁶ Witz Béla (1889–1962) azonban ilyen terhektől mentes volt és így Budapesten a prímásnak a szó szoros értelmében vett helynökeként munkálkodhatott. 1944 októberében például olykor a kérelem napján vagy 1–2 nap leforgása alatt adott írásos engedélyt közel 400 fő keresztelésére a plébániának,¹⁷ több, az állami törvények által tiltott, ezért titokban kötött zsidó-keresztény házasság egyházi érvényességét mondta ki,¹⁸ amelynek iratanyaga ma is megtalálható az egyházközség irattárában. Vagyis a főegyházmegye maximálisan partnere volt P. Rafaelnek e munkájában, amit Tátrai Gyula (1914–1975) és Kiss Cecil (1915–1990) rendtársakkal végzett.

¹⁰Péteri Pál tanúvallomása Kriszten Rafael perében, 2012, Budapest, kézirat, MFKL.

¹¹A Budapest Margit-körúti Kolostor Historia Domusa, 1944. augusztus 12., MFKL.

¹²Vö. Slachta Margit, 1946. március 19-én kelt igazolása, Országúti Ferences Plébánia Irattár, 1944.

¹³Vö. Bokor Erzsébet 1945. július 23-án kelt igazolása, Witz Béla 1945. augusztus 23-án kelt engedélye, Országúti Ferences Plébánia Irattár, 1945.

¹⁴Országúti Ferences Plébánia Irattár, 2499/1944 (június 14.).

¹⁵A Budapest Margit-körúti Kolostor Historia Domusa, 1944. augusztus 12., MFKL.

¹⁶„Minden kockázatot vállalva tiltakozni kell...”, interjú Zakar Andrással, in Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések*, Szerzői magánkiadás, Budapest, 1986, 148.

¹⁷Pl. Országúti Ferences Plébánia Irattár 5030/1944, 1944. október 31. és 12542. sz.

¹⁸Lásd Országúti Ferences Plébánia, Irattár M. B. és P. J. polgári házasságkötésének kísérletét és törvényi elutasítását igazoló dokumentum (1944–1945?).

P. Rafaelnek Angelo Rottával (1872–1965) való kapcsolatáról egyrészt azok a levelek tudósítanak, amelyek mintegy 50 fő számára kérnek menlevelet,¹⁹ illetve saját feljegyzése a budai kolostor historia domusában:

„A Nunciatúra menleveleket bocsátott ki, amiket néha figyelembe vettek. Akiket közben deportáltak, ilyen menlevél felmutatása ellenében vissza lehetett hozni. Ilyen expedícióra felkért engem is Angelo Rotta apostoli nuncius. Bár a Margit-hídon megfertőződött a jobb kezem, vállalkoztam az ilyen útra. Felkötött karral igyekeztünk nyugat felé, hogy elérjük a gyalog menekülő zsidó csoportot. Dorogon túl egy német teherautó zúzta szét kocsink sárhányóját. Rendbe hozva a kocsit, Almásfüzitő előtt cc. 5 km-re egy munkásokkal telített teherautó kocsink első kerekét szakította le. A teherautó az árokba fordult. Esőben, gyalog folytattam az utat Almásfüzitőig, ahol a Komárom felé menetelő kocsira szerettem volna felkapaszkodni. Sajnos, sikertelenül. Gyalog meneteltem tovább, míg végre Almásfüzitőtől három kilométerre egy személyautó felvett és Komáromig elvitt. Itt díványpárnákból összeállított fekvőhelyen töltöttem az éjszakát. A nyugat felé menekülő csoport már Hegyeshalomhoz ért, ahol Köhler Ferenc lazarista atya, az expedíció egyik hős tagja működött nagy sikerrel. Napok múlva sikerült a menlevél tulajdonosait hazahozni. Siralmas állapotban érkeztek a Kelenföldi Pályaudvarra, ahonnan vánszorogva tették meg az utat a rendőrlaktanyába. Csak ott bocsátották őket szabadon”²⁰

Isten Szolgájának ebben az időszakban végzett hősiességét alátámasztja a nuncius 1945 februárjában kelt levele,²¹ amely kiemeli hathatós tevékenységét a nehéz időkben, és arra kéri, hogy a népkonyhák újraindításával, a vidéki rendházakból szerzett élelem Budapestre szállításával legyen a főváros lakosságának segítője 1945 tavaszán. P. Rafael működéséről meg kell még jegyeznünk, hogy a bombázások közepette szüntelen járta az óvóhelyeket, a Margit-híd felrobbantásakor csónakkal a Dunára bocsátkozott, hogy odaérjen a szentséggel a haldoklókhöz és a halottakhoz, és át kellett vészelnie a nyilasok betörését is a kolostorba, amikor a civil férfiakat elhurcolták a pincéből.

Göncz Árpád az *Egység útja*, ferences ökumenikus folyóirat szerkesztőségébe történt befogadásáról a következőképpen ír:

„Haza nem tudtam menni, befogadtak hát az Országúti ferencesek rendházába. Az az ellenállás egyik központja volt...²² Vittem magammal egy kézigránátot, kétszáz éles töltényt és egy puskát. A ferencesek bezártak az Egység Útja szerkesztőségébe, naponta kétszer kopogtak, és adtak enni. Három napig teológiát olvastam, és vártam, míg előkerült Szűr Miska barátom, aki azután elmondta, hogy létrejött a Táncsics Mihály zászlóalj Collegium Medicumban, a Köztelek utcában, és elvitt oda.”²³

A szerkesztőség felelőse ebben az időben Király Kelemen atya volt.

II.2. A Pasaréti kolostor

¹⁹ Pl. Országúti Ferences Plébánia Irattár, Cs. J. kérelme a nunciatúrához, 1944. november 20.

²⁰ A Budapest Margit-körúti Kolostor Historia Domusa, 1944. szeptember 4., MFKL.

²¹ Pl. Országúti Ferences Plébánia Irattár, Angelo Rotta levele Kriszten Rafaelhez, N.2963/45, 1945. február 23.

²² http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1217/

²³ http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Yl_TwulPKQcJ:server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp%3Fid%3D239%26order%3D1+%cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu

Miután Angelo Rotta kezdeményezésére a semleges államok 1944-ben tiltakoztak a zsidók elhurcolása miatt, a nyilas hatalomátvételt követően Friedrich Born (1903–1963), a Nemzetközi Vöröskereszt képviselője elérte, hogy a Szálasi-kormány elismerte menleveleiket és létrehozta a védett házak hálózatát. A pasaréti rendház egyik tagja, Nagymányoki Gilbert (1914–1988) így emlékezett vissza 1949-ben az ezzel együttműködő embermentésről:

„Egyik nap elmentem a svájci nemzetközi vöröskereszt delegátusához, és ott az akkori küldöttel, dr. Bornnal tárgyaltam. Ő azt tanácsolta állítsak fel gyermekotthonokat. Ezeknek megadja a védettséget [...] Megkértem nyolc villatulajdonost, akikben megbízhattam. Ők felajánlották villájukat e célra. Okt.27-én megkaptuk a védlevelet [...] Ilyen otthonaim volt 2 drb. a Guyon R. utcában [6 és 8], 2 drb. a Nagybányai úton [35], 1–1 a Csalán [23], Vörös Hadsereg [?], Orló [5] és Napraforgó [?] utcában. Ezekben az otthonokban 60 zsidógyerek és 14 felnőtt zsidó egyén talált otthonra [...] Akiket elvittek, azoknak sikerült megszökniük a Városmajor utcai nyilasházból, és egy sem vészett el [...] Csupa idegen gyereket kaptam. Vallásilag vegyesen. Nem is kérdeztük, hogy milyen vallásúak. Pl. még két bécsi zsidógyerekünk is volt, az egyik a Csalán utcai otthonban.”²⁴

Az egyik megmenekített, Köves Péter pedig a következőt nyilatkozta:

„Gilbert atya volt, aki rendszeresen látogatta a rejtőzködve élő gyermekeket, és a tudomására jutott, hogy el kell hagynunk a menedékhelyünket. Ez azt jelentette, hogy ki kell mennünk az utcára, ahol ha elkapnak, kivisznek a Duna partjára, és belelőnek a folyóba. Gilbert atya kijelentette, hogy »gazemberek ellen csak gazemberséggel lehet védekezni«. Elővett egy kulcsosomót. Elmondta, hogy rábízták egy rózsadombi ház kulcsait, mert a tulajdonosok nyugatra menekültek a közeledő oroszok elől... Ezzel mentette meg az életünket! Azt mondta, hogy lopózzunk be oda úgy, hogy lehetőleg ne lásson meg senki. Ha mégis megkérdeznék, hogy kik vagyunk, mondjuk, hogy az ország keleti részéből menekültünk. Mi hálás szívvel fogadtuk ezt a lehetőséget, más választásunk nem is volt.”²⁵

Mindezek mellett, kevesen tudják, hogy a második világháború idején a pasaréti kolostorban nyertek elhelyezést Ady kéziratai, mert Csinszka második férje, Márffy Ödön (1878–1959) a ház falai között nyert menedéket,²⁶ Barankovics István (1906–1974) pedig habitusba öltöztetve bujkált ugyanitt.²⁷

II.3. A Magyar Szentföld kolostor

A Margit körúti plébániához tartozott még a Magyar Szentföld Templom, amelynek Majsai Mór (1891–1987) volt az előljárója. Majsai kezdettől fogva bekapcsolódott a Szent Kereszt Egyesület munkájába és e templomban helyet adott a társaság istentiszteleti alkalmainak.²⁸ Fontos kiemelnünk e szervezet jelentőségét, hiszen Serédi Jusztinián (1884–1945) kifejezetten számított meglátásaikra, és azok alapján dolgozta ki követeléseit, illetve az ő mentesítésük által keresztül próbált ösvényt vágni ahhoz, hogy nagyobb eredményeket is elérhessen.²⁹

²⁴Acta Provinciae 1900–1950, 1949.

²⁵KÖVES PÉTER: *A nagypapa, az unoka és a háború*, 12–13. Budapest, kézirat, a szerző tulajdonában.

²⁶A Budapest-pasaréti Kolostor Historia Domusa, 1944, Budapest, MFKL.

²⁷<http://barankovics.hu/az-alapitvanyrol/nevadonk/barankovics-emlekkonyv/gy-pethe-ferenc-immar-hazai-foldben-a-szamkivetett-barankovics-is>

²⁸MÉSZÁROS BALÁZS: i. m. 22.

²⁹Uo. 27–29.

A Magyar Szentföld templomához kapcsolódik Zadravecz István (1884–1965) korábbi tábori püspök személye is. A II. világháború utáni pere megőrizte Özv. Kígyós Józsefné visszaemlékezését:

„1944-ben csillagos házba kerültem és nagyon nagy volt bennem a feszültség az események miatt. Nem tudtam, hogy miért van ez a feszültség, mennem kellett tovább, hogy valahol imádkozzam. Hallottam, hogy háromnapos zarándoklat lesz és felmentem a Szentföldre. Nem tudtam, hogy ki fogja tartani, Zadravecz püspök vagy ki, de felismertem, mert hiszen tudtam, hogy ki. Mindenki könnyezett azon, amit mondott. Én is csodálkoztam, hogy mit mond. Azt mondta, a zsidók nem okai, hogy az Úr Jézust megfeszítették, kedves hallgatóságaim, kedves testvéreim, ne hagyjátok a zsidókat elcipelni, mert ők nem bűnösök. Én is könnyeztem [...] 1944, ősz [volt]. Melyik délután nem tudom. A legnagyobb golyózáró volt.”³⁰

Zadravecz peréből ugyancsak kikövetkeztethető több sikeres mentesítési akciója, kb. 10 fő köszönheti neki szabadulását. Egy bizonyos Papp Géza például arról számol be, hogy nála bujdosó testvérét és feleségét, akit elhurcolt a hatóság, Zadravecz mentette meg.³¹

Érdeemes itt még szót ejtenünk Zadravecz püspök háború idején tanúsított szerepéről, hiszen már a háború utáni első időktől azzal vádolták, hogy szimpatizált a nyilas ideológiával, mert jelen volt Szálasi eskütételén. Majsai Mór visszaemlékezésében erről a következőket írja:

„Mikor Szálasi hivatalába beiktatták, Zadravecz püspök úr Dr. Serédi Jusztinián bíboros-prímás kérésére vett részt az ünnepségen. Így szerették volna elejét venni Szálasi egyházellenes politikájának. Ezt a lépést rendtársai is kifogásolták. Annyit elért vele, hogy a nyilasok mozgalma kimondottan nem fordult az egyház ellen.”³²

Zadravecz püspök Népbírói perében ez a kérdéskör némileg árnyaltabban került elő, ott ő maga jóhiszeműségére hivatkozott, illetve hogy egyházi vezetőivel történt egyeztetés után megfigyelőként volt jelen az eseményeken.³³ Amikor pedig háborús és népellenes büntéssel vádolták, enyhítő körülményként értékelte a hatóság, hogy „Szálasinak ismételt közeledését elhárította, az üldözöttek megsegítésével, főleg mentesítések terén fáradhatatlan volt”.³⁴

A ház lakói közül meg kell említenünk Zuber Zefirint (1896–1964), akinek naplója részletes leírása Budapest ostromának,³⁵ benne arról tudósít, hogy látogatta a gettót, akit tudott, kimenekített, illetve feltételezhetően gyermekeket is rejtegetett a szentföldi kolostor falai között.

III. VIDÉKI KOLOSTOROK

III.1. Hatvan

³⁰MNL XX_4_b_Nb.XI_3206_1945.I. Zadravecz István népbírói tárgyalásának gyorsíró jegyzete.

³¹Zadravecz István népbírói pere, Budapest Főváros Levéltára, VII.5.e. 2344/1950. 418, 440–441.

³²MAJSAI MÓR: i. m. 132.

³³Zadravecz István népbírói pere, Budapest Főváros Levéltára, VII.5.e. 2344/1950. 398–399.

³⁴Zadravecz István népbírói pere, Budapest Főváros Levéltára, VII.5.e. 2344/1950. 413.

³⁵Zuber Zefirin naplója, MFKL, személyi hagyatékok.

Isten Szolgája, Kriszten Rafael boldoggá avatási perében derült fény arra, hogy a budai házfőnök tevékenysége nem csupán plébániája területére terjedt ki, hanem a rendi kapcsolatokon keresztül vidékre is. Egyik tanúvallomásban a következőt olvassuk:

„Árpád testvérem Simontornyán volt jelölt. Tőle tudom, hogy Andrássy grófék a zsidóüldözés idején megkeresték a ferenceseket, kérve őket, segítsenek az üldözöttek menekítésében. A simontornyai házfőnök, P. Balázs hazaküldte a testvéremet, és kérte, beszélje meg édesapámékkal, hogy kit tudnának befogadni. Apám rendőr volt, de azt mondta neki, semmi kifogása, nyugodtan hozhatod, akit küldenek. Bátyám ekkor fölment Pestre, mert P. Balázssal megbeszéltek egy találkozót, amelyen P. Rafael közvetítette azt a két zsidó hölgye. Ezeket az akciókat P. Rafael szervezte P. Balázssal együtt, de Rafael atya volt a főszervező.”³⁶

III.2. Kecskemét

P. Rafaellel kapcsolatot tartva, az ő tevékenységéhez mérhető hősiességgel mentette az üldözötteket Isten Szolgája, P. Károlyi Bernát (1892–1954) Kecskeméten. 1944 márciusában a város ferences templomának plébániává emelését kezdeményezte előjárójánál, amit a következő szavakkal igazol: „Sajnos elgondolásunkat az idő is igazolja, most hogy szélső jobboldali kormány veszi át a hatalmat, ki lehetünk téve olyan meglepetéseknek, mint Németországban.”³⁷ – Itt nyilván a szerzetesrendeket ért atrocitásokra gondolt. Személyéről az egyik hívő a következőképpen nyilatkozott:

„Lelkipásztori munkájának jellemzésekor meg kell említenem, hogy a városra gyakorolt hatását a harmadik renden keresztül érte el. Azelőtt néhány évvel, hogy megkezdődött a zsidók meghurcolása, ő azt hirdette, tanította, hogy minden ember egyenlő, és kialakította a karitázmunkának azokat a formáit, amelyeken keresztül ezt az egész város számára meg tudta mutatni. Olyannyira, hogy – meggyőződésem szerint – az ő tevékenysége miatt jelentős antiszemitizmus vagy zsidóüldözés nem jellemezte Kecskemét városát. Ami szörnyűség történt a zsidókkal, azt nem a nép provokálta, akarta, hanem a karhatalom vitte végbe. Az egyszerű embereknek ez a hozzáállása nagyban volt köszönhető ennek a lelkipásztori munkának.”³⁸

Bernát atya a front közeledtével a városvezetés elmenekülése miatt városparancsnok lett, a Délvidékről tömegével érkező menekülteknek népkonyhát nyitott, járta a kiürített város lakásait, hogy összeszedje a betegeket, és a kórház tevékenységét is ő irányította.³⁹

A kolostor a nyilas rendszerrel szembenállóknak is gyülekező helye volt. A kommunizmus idején született egyik visszaemlékezésben ezt áll:

„Joós Ferenc a (a baloldali németellenes) szervezkedés egyik résztvevője leírja, hogy október 13-án délután 3 óra 4 perckor a Ferencrendiek templomának oratóriumában a következők gyűltek egybe. Dr. Molnár Erik, Tóth László,

³⁶Tóth Pál Józsefné tanúvallomása Kriszten Rafael boldoggáavatási perében, 2012. MFKL.

³⁷Vö. Acta Provinciae 1900–1950. 102/1944. Ad. No. 617., MFKL.

³⁸Körmöczi Béláné tanúvallomása Károlyi Bernát boldoggáavatási perében, 2012. MFKL.

³⁹Lásd KÁLMÁN PEREGRIN: *Igazi ferences munka volt. Károlyi Bernát kecskeméti működése*, Budapest, 2002, 48–57. Kézirat, MFKL.

Kovács Jenő, Schmidt József és dr. Sándor József. Rajtuk kívül még mások is, közöttük kereskedők és iparosok. A megbeszélés arról folyt, hogy miképp lehetne felvenni a kapcsolatot a közelő szovjet csapatokkal, hogy a város megmeneküljön a nagyobb károsodástól. Dr. Sándor elnökölt és előljáróban azt a kérdést tisztázták, hogy a megbeszélésen résztvevők a szovjet csapatok megérkezése után Kecskeméten maradnak-e. A válasz egyhangú igen volt. A megbeszélésen felmerült, hogy orosz nyelvtudásuk révén kik lennének alkalmasak az összeköttetés felvételére, vagy legalább egy levél megfogalmazására, amelyet átadnának a szovjet csapatoknak. A tervezett levél arról szólt volna, hogy a városban maradt lakosok dolgozni akarnak, és a háborúért felelősek elmenekültek. Másnap, 14-én a Ferencrendi Zárdában megkezdődött tárgyalás a Jeney vendéglőben folytatódott...⁴⁰

Sajnálattal kell megjegyeznünk, hogy az itt szereplő Molnár Erik (1894–1966) volt az, aki 1950-ben Rákosi Mátyás (1892–1971) jóváhagyását kérte Isten Szolgái, Károlyi Bernát és Kriszten Rafael elítéléséhez.

Károlyi Bernát tevékenységével a helyi adminisztrátor-plébánossal is szembekerült. Ekkor született levele a keresztelkedni vágyó zsidók más támogatási alkalmaira is fényt derít:

„...szégyenkeztek, mert a zsidóasszony férje, testvére az egyházközség építésének. Így én azt gondoltam, ha majd keresztelésre kerül a sor, magam jelentem be őket. Így volt ez a múltban Kovács Sándor püspök idejében, ki nem egy kényes ügyet bízott rám, és legutóbb is Kellermann Arnold állatorvost és feleségét rám bízta... Egy hónapig húzódott az ügy, most már naponta sürgettek, magam is szemrehányást tettem magamnak, hogy miért nem intéztem el régebben. A sárga csillag és gettó réme valóban beteggé tették az illetőt... A templom tőszomszédságában, az egyházközség bérpalotájában laknak, így onnan támogatták be az irodába és a sekrestyébe, hol a keresztelés megtörtént...⁴¹

Schrotty Pál a következő sorokkal továbbította P. Bernát levelét az ordináriusnak: „A sürgős kereszteléssel tehát legalábbis az a cél vezethette, hogy megnyugtatót, erőt adjon egy – akár a csillagtól is – megfélemlített és zaklatott léleknek.”⁴²

Isten Szolgájának 1950-es perében az általa menekített zsidók a következő vallomást tették, amely szépen tükrözi helytállását:

„...a legkritikusabb időkben működtünk együtt. Állítom és igazolom, hogy közreműködésemmel, amidőn Kecskeméten is minden bérházban a zsidó üzleteket elvették tulajdonosaiktól, a Szent Ferenc rend üzletházában az összes zsidó bérlők kb. 10-en, mind helyükön maradtak, mert visszamenőleges szerződést készítettünk velük, amelyek hosszú évekig még érvényben voltak. Egyedüli bérház volt Kecskeméten, ahol megmaradhattak. A helybeli nyilasok és a Baross szövetség nyíltan is megtámadta emiatt egy gyűlésen, de ő ott is bátran védelmébe vette bérlőit, akik végig ott is maradtak, amíg a Gettóba nem vitték mindannyiokat. 1944 áprilisában zsidó származásom és fenti cselekedeteim, valamint ellenzéki magatartásomért a

⁴⁰ *Petőfi Népe*, 1963. április 23., 4–5.

⁴¹ Károlyi Bernát levele Schrotty Pál delegátus generálishoz, Acta Provinciae 1900–1950, 1011/1944, MFKL.

⁴² Schrotty Pál provinciális 1944. június 13-i levele Pétery József váci püspökhöz, Acta Provinciae 1900–1950, 6340/1944, MFKL.

Gestapó engem is elhurcolt. Magasállású barátaim egy lépést sem tettek kiszabadításom érdekében, Károlyi azonban bemerészkedett a Gestapóhoz, ahol őt is majdnem ott fogták. Elvittek Bácsstopolyára, Szabadkára, Bajára internálótáborba. Mindenhová utánam jött, elhozta feleségemet, és rábeszélte, hogy szökjem meg, ő majd elrejt engem. Nem mertem megtenni, mert félttem, hogy családomon bosszulják meg a feljelentőim, bár, ha megtettem volna, akkor megszabadultam volna a későbbi Auschwitz, Kaufering és Dachau szörnyű szenvedéseitől. Felkereste érdekemben Endre László édesatyját, aki rendreutasította azzal, hogy nem szégyelli egy zsidó érdekében közbenjárni, amire tanú előtt (Beretvás Irén, Kecskemét) azt felelte, hogy azt csak bízza rá, hogy mit szabad tennie, s otthagya ezt az akkor oly nagy személyiséget. Tudomásom van róla, hogy amidőn a Gettó vonatját indították, ő volt egyedül, aki kiment oda szegény szerencsétlenek vigasztalására. A német parancsnok távolított el onnan. Tudomásom van róla, hogy zsidóknak mentő okmányt állított ki (Bunzlau Ferenc, Szabó Imréné, Kecskeméti Sándor)... Megnyitotta a zárda kapuit, és kb. 100-an találtak menedéket a zárda falai közt. Köztük rejtegetett még a nyilas időkből zsidókat, Nádas Viktort és nejét, Fehérvári Juditot, és azonkívül öt vagy hat üldözött kommunista egyént. Ennyit tudok Károlyi Bernát múltjáról, és az ő mentalitását mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy érdekemben kifejtett exponáló cselekedeteit megtette annak dacára, hogy ismerte az 1919-es proletárdiktatúra alatti tevékenységemet.”⁴³

Vagy egy másik példa:

„Alulírott, mint zsidószármazású... számos esetben kértem és kaptam útbaigazítást, tanácsot és lelki erősítést abban az irányban, hogy a megpróbáltatás nehéz éveiben reám háruló súlyos feladatokat helyesen ellássam, és munkámban kitartsak... Sárgacsillag viselés alóli mentesítés és szabad mozgás biztosítása. Amikor sárgacsillagos házba kénytelenek voltunk beköltözni, és a szabad mozgás korlátozása folytán a zsidószármazású üldözöttek érdekében működésemet leállítani, olyirányú igazolványt szerzett, amellyel a sárgacsillag viselése alól mentesültem, szabad mozgásomat biztosította, és lehetővé tette, hogy az üldözöttek érdekében munkámat ismét felvegyem. Ez a mentési munka az izraelita vallásúak és általában minden üldözött mentésére kiterjedt... minden előzetes felkérés nélkül... üzenetet küldött, hogy feleségemmel együtt, azonnal üljünk vonatra, és jöjjünk le hozzá Kecskemétre... P. Károlyi Bernát házfőnök a legnagyobb előzékenységgel gondoskodott keresztény családnál való elhelyezésünkről, majd midőn a város ostroma megkezdődött, magában a rendházban adott szobát, és három hónapon keresztül gondoskodott teljes ellátásunkról... 1944. október 31-én, du. Kecskemét ostromának megkezdése előtt felutazott autóval Budapestre, azzal az előre jelzett szándékkal, hogy az itten munkaszolgálatot teljesítő fiamat is lehozza Kecskemétre, és mentse... Az üldözöttek mentésére irányuló munkáját Budapesten is folytatatta... 83 éves öreg édesanyámnak valamint sógoromnak és családjának, akik a gettóba voltak kénytelenek vonulni, pápai menleveleket szerzett, hogy őket az életveszélytől megmentse, és ezt tette teljesen önzetlenül, minden külön

⁴³Székely Sándor 1950. május 16-i levele, Budapest Főváros Levéltára, B. XLI. 3051/950., számozatlan oldal.

felkérés nélkül... A kecskeméti rendház óvóhelyén... az ostrom megindulása előtt már számosan elhelyezkedtek, számuk az ostrom alatt 140-re emelkedett, és ezek itt találtak menedéket és teljes ellátást, hosszabb időn át. Biztos tudomásom van arról, hogy ezek között is volt több zsidó származású egyén.”⁴⁴

Isten Szolgája 1950-es védőbeszédében a következőképpen vallott erről az időszakról:

„Meggyőződésem szerint, papi mivoltomhoz híven, és lelkiismereti kötelességemnek megfelelően jártam el akkor, amikor az üldözések idején a származásuk miatt halálra szánt szerencsétlen ártatlanok százain segítettem. Kötelességemet teljesítettem, amikor mint kecskeméti rendfőnök személyesen rejtettem el és élelmeztem az üldözötteknek egészen enormis tömegét, és pedig testi épségem és szabadságom állandó kockáztatásával. Csupán példaként említem meg, hogy több, egészen nehéz helyzetben lévő üldözöttet magam, személyesen kísértem el Budapestről Kecskemétre, nem egy esetben oly módon, hogy rendünk csuhájába öltöztettem, pártfogoltam.”⁴⁵

III.3. Debrecen

„Ugyanúgy hallgattak, mint ahogy hallgattak egy évvel ezelőtt, amikor elindultak a halálvonatok! Nem tudom, hogy üldözött magyar testvéreink érdekében Rendtársaival együtt mit tett meg.”⁴⁶ – Márai János kommunista lapszerkesztő ezekkel a sorokkal fordult Kiss Szalézhoz, aki az újságíró 1945. május 1-jei beszédét követően tiltakozott annak egyházellenessége miatt, és írásban is példákat hozott arra vonatkozóan, hogy Serédi Jusztinián bíboros miként ítélte el a nyilas rendszert.⁴⁷

Kiss Szaléz nagy érzékeny volt a nemzeti és a kommunista szocializmus azonos vonásainak felismerésére, éppen ezért megnyilatkozásaiban többször is összehasonlította a náci és a kibontakozó szocialista viselkedésformát.

„A pap politikus is csak akkor fáj a másvéleményen levőknek, ha nem velük van a pap. Így volt ez a hitlerizmus korában is. Ha egy pap azt fújta, ami nekik tetszik, akkor azonnal kiváló egyházi férfiú lett, aki nagyszerű rátermettséggel képes szolgálni Istennek és hazájának is.”⁴⁸

Ugyanakkor P. Szalézt 1946-ban meghívták a gyöngyösi Munkaszolgálatosok Szövetségébe, ahol a zsidóság hivatásáról tartott előadást, amely után dr. Fränkl Ernő ugyancsak az egyház II. világháború alatti passzivitását panaszolta fel. „Én magam – jelentette ki Páter Kiss Szaléz – Bergffy Berger, azóta kivégzett, hazaáruló hadügyminiszter előtt négy ízben voltam, mint »zsidó bérenc«.”⁴⁹ A cikk írója még megjegyzi, hogy a további felszólalók között dr. Fülöp György kiemelte, az előző években történelemért nem a keresztények egészét, hanem a kereszténység egyes tagjait hibáztatják, és ugyanennek érvényesítését kérik a jelen rendszer problémái közepette a zsidóságra vonatkozóan is.⁵⁰

⁴⁴Nádas Viktor 1950. május 16-i levele, Budapest Főváros Levéltára, B. XLI. 3051/950., számozatlan oldal.

⁴⁵Budapest Főváros Levéltára, B. XLI. 3051/950.

⁴⁶DR. MÁRAI JÁNOS: Válasz Kiss Szaléznek, *Gyöngyösi Néplap*, 1945. május 6., 4.

⁴⁷Páter Kiss Szaléz levele felelős szerkesztőkhöz, *Gyöngyösi Néplap*, 1945. május 4., 4.

⁴⁸KISS SZALÉZ: Egyszeri válasz, *Gyöngyös és vidéke*, 1946. március 17., 2.

⁴⁹Páter Kiss Szaléz előadást tartott a gyöngyösi Munkaszolgálatosok Szövetségében, *Gyöngyös és vidéke*, 1946. április 14., 3.

⁵⁰Vö. uo.

Isten Szolgáját a hónap végén azonban letartóztatták. Egy ekkor született, őt védő írás szerint Debrecenben a zsidóüldözés idején élete kockáztatása árán bujtatta a Forbát, Fürst, Körösi, Kovács, Unger családokat, s hogy Amerikában, utolsó nyilvános társadalmi szereplése egy a menekült zsidókkal együtt tartott megemlékezésen volt.⁵¹

P. Szaléz a következő sorokkal emlékezett erre az időszakra:

„Bizonyos szempontból, Debrecenből való elhelyezésem azért volt jó, mert ott már nagyon meleg volt számomra a helyzet: tengelyellenesnek hirdettek, s kétszer vittek a legfőbb katonai parancsnokságra ‘meghitt’ beszélgetésre. A vége kis híján Dachau lett, mert akkor a debreceni parancsnok, Beregffy volt, aki később Szálasi hadügyminisztere lett.”⁵²

A három nagy központ mellett utalnunk kell még Szolnokra, ahol a plébánia kultúrházából látták el ebéddel a gettóba zártakat,⁵³ a Mariána Provinica kolostorai közül Segesden 1, Pesten 18 zsidó személyt menekítettek, 400-nak oltalomlevelet szereztek. Szombathelyen munkaszolgálatosakat fogadtak be, Pápán hamis oltalomleveleket nyomtattak, 20 zsidó személyt menekítettek, Esztergomban pedig 12 főt.⁵⁴

ÖSSZEGZÉS

Összegzésként néhány apró tényezőre szeretném felhívni figyelmet. Székely Sándor említi, hogy őt ’19-es múltja ellenére menekítették.⁵⁵ És bár ma már tudjuk, hogy a kommünnek voltak zsidóellenes megnyilvánulásai is,⁵⁶ a források tanúsága szerint a korabeliek, és így rendtársaink számára ez az esemény a zsidóság és a kereszténység politikai ütközeteként maradt meg emlékezetükben.⁵⁷ De rendtársainknál ez nem vezetett bosszúhadjáratához, a kollektív bűnösség vádjához, ehelyett 1944-ben inkább kockáztatták saját életüket, minthogy elveszen valaki azok közül, akiket megmenthettek. Kutatásunk pedig arra enged következtetni, hogy a zsidók menekítése a vészkorszak idején nem egy-egy rendtag egyéni akciója, hanem a renden belül szervezett és tudatos tevékenység volt.

A másik apró, de fontos részlet, hogy a nagy megmentők svábok voltak: Krausz/Károlyi, Kriszten, Zuber, Schrotty, Guth/Nagymányoki, König/Király. Vagyis a német identitás és a náci ideológiával való szimpatizálás a rendben – miként sok helyütt másoknál – teljesen elkülönült egymástól.

Végül pedig kiemelem, hogy mindaz, amit ma erről az időszakról tudunk, leginkább akkor került napfényre, amikor az 1945-től kibontakozó diktatúra idején nem egyszer a zsidóellenesség vádjára kellett válaszolniuk rendtársainknak, illetve a zsidósághoz hasonló

⁵¹KIRÁLY KELEMEN: P. Kiss Szaléz, 1946. augusztus 18. (A cikket az *Új Ember* katolikus hetilapban szeretne volna leközölni, hogy mentse a letartóztatott rendtársát, ám az újság az írást nem merte közreadni.)

⁵²Idézi Király Kelemen Kiss Szaléz Benignus testvérnek írt levelét, ami azóta elveszett. KIRÁLY KELEMEN: *P. Kiss Szaléz élete és szenvedéstörténete*, 135. Kézirat, MFKL.

⁵³A Szolnoki Kolostor Historia Domusa, 1944. június, MFKL.

⁵⁴Vö. KIRÁLY KELEMEN OFM: *Naplóm*, Kárpát Könyvkiadó, Ohio, 1974.

⁵⁵Székely Sándor 1950. május 16-i levele, Budapest Főváros Levéltára, B. XLI. 3051/950., számozatlan oldal.

⁵⁶Vö. GYURGYÁK JÁNOS: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*, Osiris, Budapest, 2001, 98–107.

⁵⁷Vö. KÁLMÁN PEREGRIN: *Ferencesek Kecskeméten – diktatúrák közepette. Adalékok a kecskeméti ferences kolostor XX. századi történetéhez*, 2005. Kézirat, MFKL.

sors jutott a menekítőknek is.⁵⁸ Ennek szemléletes példája a szerzetesrendek 1950-ben történt kollektív elhurcolása, ami teljes egészében az 1944-es események mintája alapján történt.

„Életünk kockáztatásával tettünk meg minden tőlünk telhetőt, hogy üldözött magyar testvéreinket mentsük, vagy helyzetüket könnyítsük. Eljön az idő, amikor a megmentett ezrek és ezrek fognak bizonyosságot tenni erről”⁵⁹ – írta Kiss Szaléz az egyházat kollaborációval támadók vádaskodásaira 1945. május 4-én.

⁵⁸Lásd például Kiss Szaléz, Károlyi Bernát, Nagymányoki Gilbert meghurcolását, mégpedig annak fényében, hogy a katolikus egyház helytállását feldolgozó *Szürke könyv* (írta Lévy Jenő, 1947[?]) – amely néhány évvel az események után került kiadásra – egy szóval sem említi a ferencesek ez irányú tevékenységét.

⁵⁹Páter Kiss Szaléz levele felelős szerkesztőkhöz, *Gyöngyösi Néplap*, 1945. május 4., 4.